

ב"ה

עוֹמֵק הַפֶּשֶׁט עיונים ברצ"י

פ' וארא

על פי 'לקוטי שיחות' כרך יא

להערות, הארות ו'הקדשות'
ולהצטרפות לרשימת התפוצה

אנא לפנות לדוא"ל

riz@neto.bezeqint.net

או לטלפון

08-6882799 / 050-4125205

© כל הזכויות שמורות

תוכן העיונים

א

מ"פשוטו של מקרא" משמע שבשלושת המכות הראשונות נפגעו גם בני ישראל - כי המכות היו "באדם ובבהמה" / המכות הללו נועדו להוכיח את יכולתו הבלתי מוגבלת של הקב"ה, ולכן היו בלתי מוגבלים / דוקא במכת ערוב, שענינה בלכול וערבוביא, היה צורך לחזק את המחיצה המבדלת בין ישראל לעמים

ב

את התיבות "משליח בך" (ח, יז) פירש רש"י "מגרה בך .. לשון שיסוי" - המקור לפירוש מיוחד זה ולמה לא פירש במשמעות של שליחות / רש"י מדייק להביא הפסוק בפרשת האזינו: "ושן בהמות אשלח בם", אף שיש פסוק מוקדם בפרשת בחוקותי: "והשלחתי בכם את חיית השדה" / חיות רעות אינן צריכות גירוי כדי להזיק, אלא דוקא בהמות; אך גם בחיות שייך לשון "שיסוי" - גירוי חזק

ג

בענין מכת ערוב כותב רש"י (ח, יז) שהיו שם "חיות רעות" וגם "נחשים ועקרבים"; מדוע אין רש"י מפרט איזה חיות רעות היו (כבמדרש), ומהו מקורו לחדש שהיו שם גם נחשים ועקרבים / מסגנון הכתוב בענין מכה זו מובן שהגיעו רק חיות רעות שהיו בסביבה, ולא הביא הקב"ה חיות מרחוק / הערוב בא ומילא "גם את האדמה", והמתאימים למטרה זו הם הנחשים והעקרבים

ד

במדרש תנחומא מביא משל ארוך על כל עשרת המכות, אולם רש"י (ח, יז) מביא מדרש זה רק לגבי מכת ערוב / רש"י מעתיק מדברי המדרש רק את הנוגע למכות דם וצפרדע / יש פלא כללי בענין מכת ערוב, וליישבו הסתייע רש"י בדברי המדרש לגבי מכת צפרדע

”כי אם אינך משלח את עמי הנני משליח בך
ובעבדיך ובעמך ובכתיף את הערב ומלאו בתי
מצרים את הערב וגם האדמה אשר הם עליה.
והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי עמד
עליה לבלתי היות שם ערב למען תדע כי אני
ה' בקרב הארץ. ושמתי פדת בין עמי ובין עמך
למחר יהיה האת הזה” (ח, יז-יט)

-רש"י-

את הערוב - כל מיני חיות רעות ונחשים
ועקרבים בערבוביא והיו משחיתים
בהם:

זו הפעם הראשונה שהכתוב מפרש את ענין ההבדלה והפדות בין ישראל לבין
המצריים, שהמכה תפגע רק בהמצריים ולא בבני ישראל; מה שאין כן בשלושת
המכות הקודמות - דם, צפרדע, כנים - לא נתפרש דבר זה בכתוב.

ולפי "פשוטו של מקרא" משמע, שאכן הבדלה זו שבין מצרים ובין ישראל היא
חידוש שנתחדש לראשונה במכת ערוב; ובשלושת המכות שלפני כן לא היתה הבדלה
זו, אלא המכה היתה לכל אשר בארץ מצרים, כולל בני ישראל.

[וכן כתב האבן עזרא¹:

"רבים אומרים כי המים היו ביד המצרי אדומים כדם ונתלכנו ביד הישראלי - אם כן, למה לא נכתב אות זה בתורה!?"

ולפי דעתי, כי מכת הדם והצפרדעים והכנים היתה **כוללת המצרים והעברים**, כי אחר הכתוב נרדף; ואלה השלוש מעט הזיקו, רק **מכת הערוב** שהיתה קשה, השם **הפריש בין המצריים ובין ישראל**].

"במצרים" או "באדם"?

ויש להוסיף ולהוכיח דבר זה מלשון הכתוב במכת כינים²: "ותהי הכינם באדם ובבהמה" - שנאמר כאן "באדם" סתם, לשון המתאים לכל מי שחל עליו תואר "אדם"; ואם היתה הכוונה רק להמצריים - בוודאי היה רש"י (שענינו לפרש כל דבר הקשה ב"פשוטו של מקרא") מפרט ומפרש דבר זה ולא משאירו סתום.

ובאמת שמפרשים רבים לא הסכימו לזאת, ולדעתם גם המכות הראשונות היו רק **במצריים** ולא בבני ישראל³. ובתשובת הרדב"ד⁴ מוכיח שיטתם מלשונות הכתוב במכת דם ובמכת צפרדע, וזה לשונו:

"ומה שכתב הראב"ע כי מכת הדם והצפרדעים והכנים היתה למצרים ולישראל - אסור להאמין דבר זה. כל שכן שהכתובים מורים להיפך: 'ולא יכלו מצרים לשתות מן היאור', 'ויחפרו מצרים סביבות היאור'⁵ - משמע, אבל ישראל לא היו צריכים לזה כי היו שותים ממימי היאור; ובצפרדעים כתיב⁶ 'ובכה ובעמך וגו' 'וסרו הצפרדעים

1. פרשתנו ז, כד.

2. ח, יד.

3. ראה מה שליקט ב"תורה שלימה" פרשתנו ז, יז; ח, יג.

4. ח"א סי' תתיג.

5. ז, כא-כד.

6. ז, כט. ח, ז.

ממך ומבתיך ומעבדיך ומעמך וגו' - משמע שלא היו בישראל (וכן הכנים - וילמוד סתום מן המפורש)."

אך כד דייקת אין בלשונות אלו ראייה מוכחת שהמכות לא היו בישראל, כי אפשר לומר בפשטות שהכתוב מדגיש את "מצרים" משום שזהו העיקר בהבאת המכות, אף שבפועל היו גם בישראל⁷.

אבל סוף סוף, הענין דורש ביאור - וכקושיית הרדב"ז שם: "אם המכה היתה גם לישראל, מה ראייה יש בה לפרעה שישלח את ישראל?" וגם: מדוע באמת פגעו מכות אלו גם בישראל?

הכאת הגילוס – בכל מכל כל

ויש לומר בזה - בדרך הפשט:

את ענינה של המכה הראשונה, מכת דם, פירש רש"י⁸:

"לפי שאין גשמים יורדים במצרים ונילוס
עולה ומשקה את הארץ, ומצרים עובדים
לנילוס - לפיכך הלקה את יראתם ואחר
כך הלקה אותם."

והיינו, שענינה של מכת דם היה להלקות את אותו דבר שהיה נחשב בעיני המצריים ביותר, היו יראים ממנו ועובדים לו - הגילוס.

7. וראה בדברי הראב"ע (ח, כט): "אמר יפת, בעבור שהכתוב אמר 'ובכה ובעמך', רמז כי בו ובעמו יעלו בלבד, ולא בעם ישראל; ואין זו ראייה, כי הזכיר שיעלו עליו ועל כל עמו, ואין צורך להזכיר ישראל".

8. פרשתנו ז, יז.

עומק הפשט – עיונים ברש"י

ומבואר במפרשים⁹, שזה היה גם ענינה של מכת צפרדע, כי גם הצפרדעים באו מהנילוס - "ושרץ היאור צפרדעים"¹⁰, ומפורש ברש"י¹¹ שגם מכת צפרדע נחשבת כ"הלקאה" של היאור - שלכן מי שהכה בדם ובצפרדע הוא דוקא אהרן ולא משה, כי "לפי שהגין היאור על משה .. לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים"; והיינו, שגם מכת צפרדע באה לבטל את חשיבותו ותוקפו של הנילוס, יראת מצרים.

ומעתה מובן שזה שמכת דם וצפרדע היו גם בבני ישראל - אינו מפחית מהאזהרה שבדבר כלפי פרעה, כי גם כך הרי בזה שפרעה רואה שהעבודה-זרה שלו לוקה מתקיים בו "בזאת תדע כי אני ה'" (וזה שבני ישראל גם סובלים מזה - אינו מקטין את המכה שבנילוס).

ואדרבה: מטעם זה עצמו מוכרח שתהיינה מכות אלו בכל מימי מצרים, ללא יוצא מן הכלל - דאם לא כן, עדיין יחשוב פרעה שאותו חלק של הנילוס (הנמצא בארץ גושן, וכיוצא בזה) שלא לקה הוא יותר גדול, ח"ו, מהקב"ה¹². ולכן היו מכות אלו בכל שטח הנילוס השייך למצרים, וגם בישראל.

[ולאיך גיסא - המים שבסביבות היאור, שלא היו מהנילוס, לא נלקו, כמו שכתוב "ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות, כי לא יכלו לשתות ממימי היאור"¹³, שפירושו בדרך הפשט שהמים מחפירות אלו היו ראויים לשתיה ושתנו אותם. ואדרבה: כיון שהמטרה של המכה היתה להלקות את יראתם דוקא, הרי אם ילקו מים נוספים שאינם חלק מיראתם, לא תהיה ברורה מטרת המכה.

ובזה מתבאר היטב שאין להעמיס בדרך הפשט את מה שכתוב במדרש¹⁴ שהמצריים היו צריכים לקנות מים מישראל (שאצלם לא היתה המכה, לדעת המדרש) - כי בדרך הפשט יכלו המצריים לשתות מים מסביבות היאור¹⁵].

9. ראה שפתי חכמים פרשתנו ה, יז. ועוד. שיחת ש"פ בא תשד"מ.

10. ז, כח.

11. ז, יט.

12. וכעין פרש"י בשלח יד, ב.

13. פרשתנו ז, כד.

14. שמות רבה פ"ט, י.

15. וכמבואר בלקוטי שיחות חלק לא ע' 37-36 ובהערות, עיי"ש.

"אצבע אלוקים" – בלי גבול

וכעין זה במכת כנים:

ענינה של מכה זו היה להראות בכיורו ש"אצבע אלוקים היא"¹⁶: במכות הקודמות - דם וצפרדע - הצליחו גם החרטומים לעשות כמעשי משה ואהרן; והחידוש במכת כנים היה אשר "ויעשו כן החרטומים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכולו", ואז הוצרכו להודות ש"אצבע אלקים היא" - שרק הוא יכול לעשות דבר זה (ואין זה "על ידי כשפים", כמו שטענו במכות הקודמות¹⁷).

וזהו איפוא ההכרח שהמכה תהיה בלתי מוגבלת - בכל ארץ מצרים:

אם מכה זו לא היתה נוגעת בבני ישראל, היה מקום להחרטומים להמשיך ולטעון שגם מכה זו נעשית על ידי אנשים מוגבלים, משה ואהרן, שהם "חרטומים" (לטענתם); ואף שחרטומי מצרים לא הצליחו להעלות הכנים - הרי גם משה ואהרן לא יכלו להעלותם אלא רק על שטח ואנשים מסויימים!

ואם כן, אמנם היו נאלצים להודות שכחם של משה ואהרן גדול יותר (בפרט זה), מכח חרטומי מצרים - אבל עדיין לא היה בזה ראייה מוכחת ש"אצבע אלקים היא", באופן בלתי מוגבל.

וכדי למנוע כל מקום לבעל דין לחלוק - היתה מכת כנים באופן בלתי מוגבל, גם בקרב בני ישראל; ורק במכת ערוב, שבה כבר לא היה הכרח זה - אז נתחדשה ההבדלה בין המצריים לבין בני ישראל.

16. ח, טו.

17. וכדברי רש"י ז, כב.

”המבדיל בין קודש לחול”

ועוד יש לומר בזה - בפנימיות הענינים:

במכות דם, צפרדע וכינים, לא היה מן הצורך להפריש בין בני ישראל והמצריים, כי אף אם גם היו המכות בישראל, לא היה זה מביא למחשבה וקס"ד שאפשר ח"ו לבני ישראל להתערב עם המצריים;

אמנם במכת ערוב, שתוכנה הוא - כשמה - "כל מיני חיות רעות ונחשים ועקרבים בערבוביא" (כדברי רש"י כאן), היינו: הקב"ה הסיר את המחיצה בין חיה לחיה ובין נחש לעקרב ועירבב ביניהם, אזי יכולה להתעורר "מחשבת חוץ" שאכן הוסרו כל המחיצות, ובמילא נפרץ גם הגדר שבין ישראל לעמים (להבדיל) -

לכן דוקא במכה זו חיזק הקב"ה והדגיש את המחיצה שבין ישראל למצרים, "ושמתי פדות בין עמי ובין עמך", שלמרות כל ה"ערוב" שמסביב, הרי מחיצה זו נשארת בתוקפה, ללא שינוי!

ואם בימים ההם, לפני מתן תורה, היינו לפני שנתקיים "ובנו בחרת מכל עם ולשון" - עשה הקב"ה נס מיוחד לשום "פדות בין עמי ובין עמך" [וכמבואר במפרשים¹⁸, שעל פי טבע כאשר חיות הולכות חפשי אין מעצור לרוחן וממילא צריך להיות נס מיוחד להגבילן מלכת לארץ גושן];

על אחת כמה וכמה בזמננו זה, שיש לחזק את המחיצה שבין ישראל לעמים. וכאשר יחזקו מחיצה זו, לא תהיה שום מחיצה ודבר המבדיל ח"ו בין הקב"ה ובני ישראל, אלא כל אחד ישוב בתשובה שלימה ו"מיד הן נגאלין" בגאולת עולמים.

(חלק יא - וארא ב)

18. רבינו בחיי, ריב"א, טור הארוך ועוד.

"כִּי אִם אֵינְךָ מְשַׁלַּח אֶת עַמִּי הַנְּנִי מְשַׁלַּח בְּךָ
וּבְעַבְדֶּיךָ וּבְעַמְּךָ וּבְכַתְּיָךְ אֶת הָעָרֶב וּמְלֹאוֹ בְּתֵי
מִצְרַיִם אֶת הָעָרֶב וְגַם הָאֲדָמָה אֲשֶׁר הֵם עָלֶיהָ" (ח, יז)

-רש"י-

משליח בך - מגרה בך, וכן 'ושן בהמות
אשלח בם', לשון שיסודי ..

את הערוב - כל מיני חיות רעות ונחשים
ועקרבים בערבוביא והיו משחיתים
בהם:

כעין פירוש רש"י כאן - "משליח בך, מגרה בך" - מצינו בתוכחה שבפרשת
"חוקות"¹⁹, אשר אחת הפורענויות היא: "והשלחתי בכם את חיית השדה". ומפרש
רש"י:

"והשלחתי - לשון גירוי".

והיינו, שאין הפירוש "והשלחתי" במשמעות של שליחות - שהקב"ה ישלח את
"חיית השדה" - אלא במשמעות של גירוי: "אם לא תשמעו לי" גו' אז (ח"ו) יגרה את
"חיית השדה" לבוא ולהזיק.

19. כו, כב.

עומק הפשט – עיונים ברש"י

ופירושו במפרשים²⁰, מנין באמת למד רש"י לפרש "לשון גירוי" (ולא "שליחות", כמשמעות הרגילה של תיבה זו): "דאין שייך שליחות אלא בבר דעת".

אך קשה, שהרי מפורש בכמה כתובים לשון "שליחות" בבעלי חיים: "וישלח את העורב"²¹; "ושלח את בעירו"²²; "משלחי רגל השור והחמור"²³!

ולכן נראה כביאור אחר שמצינו במפרשים²⁴, שראיתו של רש"י לפרש "לשון גירוי" היא מזה שנאמר "משליח בך", וכן בפרשת בחוקותי "משליח בכס" (וכן בהפסוק בפרשת האזינו²⁵ שמביא רש"י בפירושו כאן: "ושן בהמות אשלח במ"):

אם היתה הכוונה ל"שליחות" במובנה הרגיל - היה מתאים לומר "והשלחתי לך", או "והשלחתי אליך" (ובפרשת בחוקותי שם: "לכם" או "אליכם"); ומזה שנאמר "בך" ("בכם") - מובן שהכוונה היא לגירוי החיות.

ועוד זאת:

בלשון "שליחות" מתאים יותר שאומרים קודם את הדבר הנשלח, ורק לאחר מכן - למי הוא נשלח. וכמו בפרשתנו²⁶: "הנה אני שולח את כל מגפותי - אל לבך"; ובנידון דין, היה מתאים לומר "הנני משליח את הערוב - בך" (ובפ' בחוקותי: "והשלחתי את חיית השדה - בכס").

20. שפתי חכמים בחוקותי שם. וכן הוא במפרשי רש"י - רא"ם. גור אריה. ועוד - כאן: "בעלי חיים שאין בהם דעת לא שייך לשון שילוח".

21. נח ה, ז.

22. משפטים כב, ד.

23. ישעי' לב, כ. וראה רש"י שם.

24. גור אריה ונחלת יעקב כאן.

25. לב, כד.

26. ט, יד.

עומק הפשט – עיונים ברש"י

ומזה שנאמר "הנני משליח בך - את הערוב" (וכן בפ' בחוקותי: "והשלחתי בכם - את חיית השדה"), מובן שהוא "לשון גירוי", ולכן תיבת "בך" מחוברת ל"משליח", כי היא חלק מהפעולה עצמה - ש"מגרה בו" חיה רעה וכדומה.

"חיית השדה" או "בהמות"

והנה עד כה נתבאר הצד השווה בין הכתוב כאן להכתוב בפרשת בחוקותי - אליבא דרש"י - שבשניהם מוכח מתוך לשון הכתוב שאין הכוונה לשליחות החיות, אלא לגירוי שלהן.

אמנם לפי השוואה זו צריך להבין:

רש"י בפירושו כאן מביא ראייה לפירושו מהפסוק בפרשת האזינו - "ושן בהמות אשלח בם". ולכאורה, הרי הפסוק בפרשת בחוקותי מוקדם יותר בתורה; ולמה העדיף רש"י להביא את הפסוק בפרשת האזינו?

וביותר קשה, שהרי במכת ערוב מי שנתגרו היו "חיות רעות", ואם כן, בוודאי היה לרש"י להעדיף את הפסוק בפרשת בחוקותי שגם הוא מדבר על חיות - "והשלחתי בכם את חיית השדה" (ואילו הפסוק בפרשת האזינו מדבר בבהמות: "ושן בהמות אשלח בם")!

"גירוי" ו"שיסוי" – היינו הך?

אך כד דייקת בלשון רש"י כאן ושם, תמצא שאף שבכללות התוכן שווה, הרי בפרטיות יש הבדל:

בפרשת בחוקותי כתב רש"י "והשלחתי - לשון גירוי" ותו לא; ואילו בפירושו כאן, אף שבתחילה מפרש רש"י "משליח בך - מגרה בך", הרי אחר כך הוא מוסיף "לשון שיסוי".

וצריך ביאור, מה ההבדל בין "גירוי" ל"שיסוי"? ומדוע דוקא כאן הוצרך רש"י להדגיש "לשון שיסוי", ואילו בפרשת בחוקותי הסתפק בלשון "גירוי" לבד?

[ולהעיר, שלכאורה היה אפשר לומר שאליבא דאמת אין שום הוספה ב"שיסוי" על "גירוי". וזה שרש"י כאן מזכיר גם לשון "שיסוי" - הוא פשוט משום שזו הפעם הראשונה בתורה שמפרש תוכן זה של גירוי החיות, ולכן הוצרך להוסיף **ביאור** שהכוונה היא ל"שיסוי", שמא התלמיד לא יבין את לשון "גירוי" לבדה (ובפרשת בחוקותי לא הוצרך לזה, לאחר שכבר פירש בפעם הראשונה).

אך אין זה מסתבר שתיבת "שיסוי" תהיה ידועה ומובנת להתלמיד יותר מאשר "גירוי"; ואדרבה: הביטוי "מגרה" נמצא כמה פעמים בחומשי התורה²⁷, בעוד לשון "שיסוי" אינו מופיע כלל בחומש].

כל אחד לפי ענינו

והביאור בכל זה:

בפסוק ב' בחוקותי נאמר "והשלחתי בכם את חיית השדה" - שכולל בתוכו הן חיות והן בהמות; וכפי שלימד אותנו רש"י בפרשת שמיני²⁸ אשר "הבהמה בכלל 'חיה'".

ובזה יובן המשך דברי רש"י בפרשת בחוקותי שם, וזה לשונו:

"ושכלה אתכם - אין לי אלא חיה משכלת
שדרכה בכך; בהמה שאין דרכה בכך

27. "אל תתגרו בם" (דברים ב, ה); "ואל תתגר בם מלחמה" (שם, ט); "והתגר בו מלחמה" (שם, כד).

28. יא, ב.

מניין? תלמוד לומר 'ושן בהמות אשלח
בם' .. ומנין שתהא ממיתה בנשיכתה?
תלמוד לומר 'עם חמת זוחלי עפר'. מה
אלו נושכין וממיתין, אף אלו נושכין
וממיתין. כבר היו שנים בארץ ישראל,
חמור נושך וממית ערוד נושך וממית".

ולכאורה, מהי הראיה ב"פשוטו של מקרא" שגם בפסוק זה כוונתו לגירוי בהמות
(ולא רק חיות) - מזה שבכתוב אחר ובענין אחר מבואר כן?

אלא, שבדרך הפשט לשון "חייט השדה" מצד עצמה כוללת גם בהמות - "הבהמה
בכלל 'חיה"; אך כיון שזה שבהמות תשכלנה הוא מציאות שאינה לפי דרכי הטבע,
לכן מביא רש"י ממה שמצינו בפירוש (במקום אחר) שמצד הגזירה מלמעלה תיתכן
כזו אפשרות.

ובכן, כיון שבפרשת בחוקותי מדובר גם בחיות וגם בבהמות, מפרש רש"י בקיצור:
"והשלחתי. לשון גירוי" - וכוונתו לענין ה"גירוי" בכלל; ואמנם, מובן שאופן הגירוי
בחיה שונה מאופן הגירוי בבהמה, אך רש"י מזכיר "גירוי" סתם באופן שמתייחס לכל
הסוגים, כל אחד לפי ענינו.

ביתר שאת ויתר עז

אמנם כאן, במכת ערוב, הרי מי שבא והשחית היו "חיות רעות" בדוקא (כלשון
רש"י), ולא בהמות²⁹. ומעתה הוקשה לרש"י:

29. וראה לקמן סימן ג.

אם היו במכת ערוב רק חיות המשחיתות, מה הצורך בגירוי מיוחד? אם באו גם בהמות, מובן שיש צורך לגרותן בכדי שישחיתו היפך טבען, אבל חיות רעות - הרי זה טבען בלאו הכי!

ולכן רש"י כאן (אינו מסתפק בתיבת "גירוי", אלא) הוצרך להוסיף: "לשון שיסוי". והיינו, שאף שנקודת הפירוש בתיבת "משליח" היא "מגרה", מכל מקום ישנן דרגות בגירוי: יש גירוי סתם - שאינו חסר בחיות; ויש גירוי חזק הנקרא "שיסוי", שמגרים את החיות שיזיקו בתוקף גדול יותר מדרך הרגיל. וכיון שכאן המדובר הוא בחיות, מוכרח לומר שהגירוי היה בחוזק, באופן של שיסוי.

וזהו אפוא שיעור דברי רש"י:

בתחילה מפרש רש"י את נקודת הפירוש בתיבת "משליח": "משליח בך - מגרה בך";

וכדי להסביר ענין ה"גירוי", מסתייע מהפסוק "ושן בהמות אשלח בם" - כי עיקר ענין הגירוי מתאים בבהמות, שהן מצד עצמן אינן שייכות להשחית ולהזיק וצריך לגרותן במיוחד;

ולאחר שפירש הענין בכללות, מוסיף רש"י ומפרט, שבמכת ערוב באו חיות שאינן נצרכות לגירוי רגיל (כמו בהמות) - ועל כרחך שהיה שם גירוי באופן של "שיסוי", גירוי חזק.

ויהי רצון שבמהרה בימינו נזכה כבר להיעוד³⁰ "והשבתי חיה רעה מן הארץ", ו"כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" בטוב הנראה והנגלה.

(חלק יא - וארא ב)

30. בחוקותי כו, ו.

”כִּי אִם אֵינְךָ מְשַׁלַּח אֶת עַמִּי הַנְּגִי מְשַׁלֵּיחַ בְּךָ
וּבְעַבְדֶּיךָ וּבְעַמְּךָ וּבְכַתְיָךָ אֶת הָעֶרֶב וּמְלֹאוֹ בְּתִי
מִצָּרִים אֶת הָעֶרֶב וְגַם הָאֲדָמָה אֲשֶׁר הֵם עָלֶיהָ”
(ח, יז)

-רש"י-

משליח בך - מגרה בך, וכן 'ושן בהמות
אשלח בם', לשון שיסודי ..

את הערוב - כל מיני חיות רעות ונחשים
ועקרבים בערבוביא והיו משחיתים
בהם:

בכללות, מקור דברי רש"י הוא במדרש³¹; אולם "נחשים ועקרבים" לא נזכרו בדברי המדרש.

ליתר ביאור:

במדרש מובאת מחלוקת תנאים איזה בעלי-חיים באו במכת "ערוב": לדעת רבי יהודה באו שם "דובים ואריות ונמרים", ואילו לרבי נחמיה היו אלו "מיני צרעין ויתושין".

31. שמות רבה פי"א, ג.

ומסיים המדרש, ש"נראין דבריו של רבי יהודה", משום שבסוף הענין³² מספר הכתוב שהערוב סר מפרעה ועמו ו"לא נשאר אחד"; ואם כדברי רבי נחמיה שהיו "מיני צרעין ויתושין" - היה להם להישאר, שיסריחו את ארץ מצרים! ודוקא לרבי יהודה מיושב היטב, שכיון שהיו אלו "דובים ואריות ונמרים" לכן לא נשאר מהם עד אחד, כדי שלא תהיה למצרים הנאה בעורותיהם.

ואכן, רש"י בפירושו שם כתב שהערוב סר "ולא מתו כמו שמתו הצפרדעים, שאם מתו היה להם הנאה בעורות" - ומזה מובן שגם לדעתו היו אלו בעלי חיים עם עור משובח ולא "מיני צרעין ויתושין".

אמנם סתם רש"י וכתב "חיות רעות", ולא פירט "דובים ואריות ונמרים" - ולכאורה טעמו הוא משום שלפי "פשוטו של מקרא" איננו יודעים איזה בעלי-חיים בדיוק היו שם, אלא רק בכללות שהיו אלו "חיות רעות".

ומעתה קשה, אם אפילו הבעלי-חיים שהמדרש מפרש - "דובים ואריות ונמרים" - אין רש"י מפרטם, מה ראה לפרש במיוחד "נחשים ועקרבים" (שאפילו במדרש לא מצינו שיזכירם)?

סגנון סתום

ויובן בהקדים:

בשאר המכות שהביא הקב"ה על מצרים, הרי בדברי ההתראה שלפני המכה בא ברור תוכן המכה ופרטיה.

ולדוגמא: במכה הבאה, מכת דבר, לשון ההתראה היא³³ - "הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה, בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן, דבר כבוד מאד. והפלה ה' בין

32. ח, כז.

33. ט, ג-ד.

מקנה ישראל ובין מקנה מצרים, ולא ימות מכל לבני ישראל דבר"; הרי שפירט ברור מי הם הבעלי-חיים שבהם יפגע "דבר כבד מאד".

וכן בדברי ההתראה שלפני מכת ברד, נאמרו פרטי המכה באופן ברור ומפורש³⁴: "הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאד, אשר לא היה כמוהו במצרים למן היום הוסדה עד עתה. ועתה שלח העז את מקנך, ואת כל אשר לך בשדה, כל האדם והבהמה אשר ימצא בשדה ולא יאסף הביתה, וירד עליהם הברד ומתו" - הרי שפירט ברור כי הברד יפגע בכל האדם והבהמה שיימצאו מחוץ לבית וימיתם. וכעין זה בשאר המכות.

אמנם בענייננו נקט הכתוב בסגנון סתום: "הנני משליח בך ובעבדיך ובעמך ובבתיך את הערוב ומלאו בתי מצרים את הערוב וגם האדמה אשר הם עליה"; ומתוך לשון זו מובן שמדובר בענין של ערבוביא ("את הערוב") ובאופן שתגיע בכל מקום ("בך ובעבדיך ובעמך ובבתיך", "ומלאו בתי מצרים .. וגם האדמה אשר הם עליה")

- אבל לא נתבאר: (א) "ערבוביא" של מי? (ב) איזו פורענות יש ב"ערבוביא" זו?

"חיות רעות" – לא חמורים ולא כבשים

ועל זה הוא שמפרש רש"י, שבאומרו "משליח בך את הערוב" כוונתו ל"חיות רעות" שיבואו "בערבוביא".

והמקור לזה שמדובר ב"חיות" דוקא - הוא מהלשון "משליח בך", שפירושו (כדברי רש"י) "מגרה בך .. לשון שיסוי"; והרי ענין של גירוי ושיסוי מתאים הוא בבעלי חיים דוקא, ומעתה מובן בפשטות ענין הפורענות שבוה, כי כשמגרים חיות הרי הם נושכים וממיתים.

אמנם יש לשאול: מנין שהמדובר הוא דוקא ב"חיות רעות"? אולי הכוונה היא שיגרה וישסה את הבהמות הביתיות, כחמורים וכבשים, שהם ינשכו ויזיקו!

34. ט, יח-יט.

עומק הפשט – עיונים ברש"י

[וכפי שמצינו בפרשת האזינו³⁵ "ושן בהמות אשלח במ", ורש"י מפרש "מעשה היה והיו הרחלים נושכין וממיתין". ובפרשת בחוקות³⁶ כתב רש"י "כבר היו שנים בארץ ישראל, חמור נושך וממית ערוד נושך וממית"].

והביאור פשוט:

אם הכוונה היא שגם הבהמות יבואו וישחיתו (כמו החיות הרעות) הרי דבר זה הוא חידוש ננס גדול - ולא ייתכן שהכתוב יסתום ולא יפרש נס גדול כזה;

ולכן בהכרח שהכוונה היא ל"חיות רעות" שבלאו הכי נושכות ומשחיתות, והחידוש כאן הוא רק בזה שיגרה אותם באופן של שיסוי חזק³⁷, וכן בזה שיבואו "בערבוביא".

רק הקרובים השתתפו

ומעתה יתבאר היטב הטעם שרש"י לא פירש מי היו ה"חיות רעות" (כדברי המדרש):

ב"פשוטו של מקרא" אין הוכחה איזה "חיות רעות" היו בתקופה ההיא בסביבות ארץ מצרים, שאותן גירה הקב"ה בהמצריים.

ואמנם, המדרש מפרט "דובים ואריות ונמרים" - אך אם רש"י היה מעתיק פרט זה, היה משמע שהביא הקב"ה במיוחד את החיות הללו, גם אם היו במקומות רחוקים;

והרי משמעות סגנון הכתוב - שלא אמר "הנני מביא עליך חיה" וכדומה, אלא רק "משליח כך את הערוב" - היא, שכל החידוש הוא בזה שהקב"ה יגרה וישסה את אותן

35. לב, כד.

36. כו, כב.

37. וראה בארוכה לעיל סימן ב.

"חיות רעות" הנמצאות בלאו הכי על אתר (ושיבואו "בערבוביא"), ובדרך הפשט אין להעמיס כאן נסים נוספים.

אך מטעם זה גופא שלא פירט רש"י החיות שבמדרש - הוכרח לפרש "נחשים ועקרבים":

הכתוב מסיים "(ומלאו בתי מצרים את הערוב) וגם האדמה אשר הם עליה". ופשטות הכוונה בזה היא, ש"הם" מתייחס לבתים או למצריים - אשר הערוב ימלא לא רק את הבתים, אלא ימלא גם את האדמה אשר הבתים עומדים עליה, או המצריים עומדים עליה³⁸. והיינו, שהערוב יהיה גם בתוך האדמה.

ולכאורה, הרי זה נס מיוחד ונפלא, שחיות רעות יהיו גם בתוך האדמה, היפך טבען - ואיך מתיישב הדבר עם סגנון הכתוב, שסתם ולא פירש במכה זו חידוש ונס מיוחד (מלבד זה שהחיות באו "בערבוביא")?

וזהו שלמד רש"י, שמלבד ה"חיות רעות" הרגילות ההולכות על האדמה, יבואו גם "נחשים ועקרבים" שבטבעם נמצאים הם בכורות שבתוך האדמה³⁹, והם שימלאו את "האדמה אשר הם עליה" באופן של "ערבוביא".

וכבר ידוע זה ממה שכתב רש"י בפרשת וישב⁴⁰, על הפסוק "והבור ריק אין בו מים": "מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו" - הרי שנחשים ועקרבים נמצאים בטבעם בכורות שבתוך הארץ, ומתאים הוא איפוא עם סגנון הכתוב שמשמעו כי לא היה כאן חידוש ונס מיוחד מלבד ה"ערבוביא" שבדבר.

38. וכן פירש הראב"ע: "וטעם גם האדמה - מקום שאין בתים שם".

39. וראה גם ספורנו כאן, שפירש "קרקע אשר עליו הבתים ימלא נחשים וזולתם מהשוכנים במעבה האדמה".

40. לז, כד.

מטרת הערבוביא – להטיל בהלה

ועדיין הענין דורש ביאור: מהי חשיבות הדבר שבאו החיות בערבוביא דוקא, עד שזהו עיקר החידוש במכה זו?

ויש לומר, שכדי ליישב דבר זה ממשוך רש"י ומביא את לשון המדרש - "בטכסיסי מלחמות מלכים בא עליהם .. תוקעין עליהם ומריעין בשופרות ליראם ולבהלם וכן הצפרדעים מקרקרים והומים וכו'":

מכיון שאחד מטכסיסי מלחמה הוא לעשות פעולות ליירא ולהבהיל את האויב, הרי גם כאן, הביא הקב"ה את החיות בערבוביא כדי "ליראם ולבהלם", כי כאשר באים הרבה חיות מהרבה מינים ובערבוביא - אז הבהלה והיראה גדולות ביותר, וזו היתה הכוונה כאן - להבהיל וליירא את מצרים.

וראה בארוכה לקמן סימן ד.

(חלק יא - וראא ב)

”כי אם אינך משלח את עמי הנני משליח בך
ובעבדיך ובעמך ובכתיף את הערב ומלאו בתי
מצרים את הערב וגם האדמה אשר הם עליה”
(ח, יז)

-רש"י-

את הערוב - כל מיני חיות רעות ונחשים
ועקרבים בערבוביא והיו משחיתים
בהם; ויש טעם בדבר באגדה, בכל
מכה ומכה למה זו ולמה זו: בטכסיסי
מלחמות מלכים בא עליהם, כסדר
מלכות כשצרה על עיר - בתחלה מקלקל
מעיינותיה, ואחר כך תוקעין עליהם
ומריעין בשופרות ליראם ולבהלם,
וכן הצפרדעים מקרקרים והומים וכו',
כדאיתא במדרש רבי תנחומא:

רש"י הביא כאן רק חלק קטן מהמבואר במדרש תנחומא, וכך איתא שם⁴¹:

”מלך בשר ודם, כשמדינה מורדת עליו משלח עליה לגיונות ומקיפים אותה.

41. עה"פ בא י, כב.

עומק הפשט – עיונים ברש"י

בתחילה סוכר אמת המים שלהם; חזרו - מוטב, ואם לא - מביא עליהם קלאנים (בעלי קול).

חזרו - מוטב, ואם לאו - יורה בהם חצים.

חזרו - הרי מוטב, ואם לאו - מביא עליהם ברבריים (אנשי עם לועז).

חזרו - מוטב, ואם לאו - מביא עליהם דורמוסיות (דבר כבד מאוד).

חזרו - מוטב, ואם לאו - מביא זורק בהם נפט.

חזרו - מוטב, ואם לאו - משליך עליהן אבני בליסטראות.

חזרו - מוטב, ואם לאו - מגרה בהן אוכלוסין הרבה.

חזרו - יפה, ואם לאו - אוסר אותן בבית האסורין.

חזרו - יפה, ואם לאו - הורג גדולים שבהם.

כך הקב"ה בא על מצרים:

... בתחלה סוכר אמת המים שלהם .. לא חזרו - הביא עליהם קלאנים (בעלי קול), אלו צפרדעים. רבי יוסי בר חנינא אמר: קרקורן היה קשה להם מהשחתתם. לא חזרו - ירה עליהם חצים, אלו הכנים .. לא חזרו - הביא עליהם ברבריים, זה ערוב .. לא חזרו - הביא עליהם דורמוסיות, זה הדבר, והרג את מקניהם. לא חזרו - הביא עליהם נפט, זה השחין .. לא חזרו - השליך עליהם אבני בליסטראות, זה הברד. לא חזרו - גירה בהן אוכלוסין הרבה, זה ארבה. לא חזרו - חבשן בבית האסורים, זה חושך .. לא חזרו - הרג גדולים שבהם, שנאמר: וה' הכה כל בכור."

מה התחדש במכה הרביעית?

והנה, במפרשי רש"י תמהו: מדוע דוקא כאן מפרש רש"י שיש "טעם בדבר באגדה, בכל מכה ומכה למה זו ולמה זו?"

כלומר: אם אכן נדרש טעם - לפי "פשוטו של מקרא" - בכל מכה ומכה למה הביאה הקב"ה, היה צריך לפרשו מיד בתחילת סדר המכות, למה הובאו ולמה בסדר זה; ומה טעם המתין רש"י עד למכה הרביעית, מכת ערוב, ורק אז הביא את דברי התנחומא?

[בצדה לדרך כתב: "והא דלא פירש רש"י זה לעיל במכת הדם ובמכת הצפרדעים; ויש לומר, דקשה לרש"י - לפירושו דערוב הוא 'כל מיני חיות רעות בערבוביא', אם כן קשה, למה ה' הביא עליהם הערוב, כיון דנמשך אליהם איזה תועלת בעורן ובבשרם ושאר הנאות; בשלמא בשאר מכות - לא היה שום הנאה מהם, אך היתה מכה בהחלט. ולכן פירש רש"י שיש טעם בדבר".

אך ביאורו זה צריך עיון, שהרי בסיום הענין⁴² פירש רש"י להדיא שבסיום המכה "לא נשאר אחד" מכל החיות - כדי שלא יהנו מהם! ומעתה קושיא מעיקרא ליתא].

העיקר חסר!

יש שפירשו⁴³, שבמכות הקודמות - דם, צפרדע וכנים - אין קושי מיוחד, משום שהם דברים השכיחים ומצויים (מים ועפר), ומובן הטעם שהקב"ה השתמש בהם כדי להביא מכה על מצרים:

"על דם ועל צפרדע לא קשיא למה הביאם עליהם, משום דבהווה הביא עליהם המכות, לפי שהמים קרובים למצרים ועמהם תמיד, וכן הצפרדעים שביאור כי היאור הוא אצלם, וכן עפר הארץ (שממנו באו הכנים)";

42. ח, כז.

43. גור אריה. הואיל משה.

עומק הפשט – עיונים ברש"י

אולם כשהגיע למכת ערוב - שבה באו חיות רעות מרחוק - אז הוקשה לרש"י, "שהם בלתי שכיחים ורגילים, שאינם דרים עם בני אדם!" ולכן הוצרך לתת טעם מיוחד.

ובמשכיל לדוד ביאר הקושי המיוחד שבמכת ערוב באופן אחר, שדוקא בה היה ענין של פגיעה בחיי המצריים (בשונה מהמכות הקודמות שהיו רק צער הגוף):

"במכת דם לא שייכא מיתה, שהיה אפשר להם לשתות ולא למות בצמא שכשקונים מישראל היו שותים מים .. ומכת צפרדעים אינה מכת מות רק צערא דגופא .. וגם מכת הכנים צערא דגופא לחוד היא. וזו היתה כוונת השם יתברך, שלא להרגם אלא לצערם, למען יכירו את גבורתו יתברך שמו ולמען רבות מופתיו;

אם כן, מכה זו שהביא עליהם ערוב .. - למה הביא עליהם חיות רעות, אריות ונחשים הממיתין, והלא לא היה רצונו יתברך להרגם! ולכך הוצרך רבינו לסיים בהא: 'ויש טעם בדברי אגדה בכל מכה ומכה וכו'".

אולם אין הדברים מחוורים בפשט דברי רש"י - כי "עיקר חסר מן הספר":

לפי פירושים אלו הרי כוונתו של רש"י בהבאת המדרש היא לבאר בעיקר את טעמה של מכת ערוב, שיש בה קושי מיוחד;

אולם רש"י בכלל אינו מפרש את הטעם למכת ערוב (אלא שמציין שנמצא בתנחומא), והוא מעתיק רק את הטעמים של מכת דם וצפרדע!

ממכת צפרדע נלמד על 'ערוב'

ולחומר הענין נראה לבאר באופן מחודש, שעיקר כוונת רש"י בהביאו את דברי התנחומא הוא (לא להטעם שבתנחומא על מכת ערוב, שרש"י לא העתיקו כלל, אלא)

עומק הפשט – עיונים ברש"י

להטעם שמביא התנחומא על מכת צפרדע; וזהו שהעתיק רש"י מדברי התנחומא על מכת דם וצפרדע ותו לא - כי זה מה שנוגע לפירוש⁴⁴.

והיינו, שכדי ליישב קושיא בענין מכת ערוב - מסתייע רש"י בדברי התנחומא שנאמרו במקורם בנוגע למכת צפרדע.

ביאור הענין⁴⁵:

מלשון הכתוב "הנני משליח בך .. את הערוב" - מובן שעיקר החידוש וההדגשה כאן היא (לא עצם זה שיבואו חיות רעות, אלא) זה שהחיות יבואו בערבוביא.

ולכאורה קשה: מהי חשיבות הדבר שבאו החיות בערבוביא דוקא, עד שזהו עיקר החידוש במכה זו?

כדי ליישב זה, מביא רש"י את לשון המדרש - "בטכסי מלחמות מלכים בא עליהם .. תוקעין עליהם ומריעין בשופרות ליראם ולבהלם וכן הצפרדעים מקרקרים והומים":

מכיון שאחד מטכסי מלחמה הוא לעשות פעולות ליירא ולהבהיל את האויב (שלכן הביא הקב"ה את הצפרדעים על מצרים שהם "מקרקרים והומים"), הרי כעין זה בנידון דידן, הביא הקב"ה את החיות בערבוביא כדי "ליראם ולבהלם";

כי, כאשר החיות כל מין לעצמו אין הבהלה גדולה כל כך, אבל כשבאים הרבה חיות מהרבה מינים ובערבוביא - אזי הבהלה והיראה גדולות ביותר, וזו היתה הכוונה כאן - להבהיל ולירא את מצרים.

[ויומתק לפי זה ההמשך ללשון רש"י בתחילת הדיבור - "כל מיני חיות רעות ונחשים ועקרבים בערבוביא והיו משחיתים בהם";

44. וראה גם באר בשדה שפירש כעין זה.

45. וראה בארוכה לעיל סימן ג.

עומק הפשט – עיונים ברש"י

ועל זה הוא שממשיך רש"י: "ויש טעם בדבר באגדה", כלומר: ה"אגדה" מוסיפה טעם באותו דבר שנזכר קודם - והוא ה"ערבוביא".

"בקול רעש גדול"

ומה שמוסיף רש"י לציין להמשך דברי התנחומא - ("וכן הצפרדעים מקרקרים והומים) וכו' כדאיתא בתנחומא" - יש לפרש כך:

לאחר מה שנתבאר, עדיין אין הענין חד וחלק לגמרי, כי הן אמת שמה שהחיות באו בערבוביא הוא דבר שגרם לבהלה מיוחדת אצל המצריים, אבל סוף סוף למה מזכיר הכתוב במפורש רק פרט זה של "ערוב"? וכי עצם הדבר שבאו חיות רעות והשחיתו אינו נחשב!?

וליישב זה מסיים רש"י ומרמז להמשך דברי התנחומא בענין מכת צפרדע (נעתק לעיל בתחילת הסימן), ששם איתא: "קרקורן היה קשה להם מהשחתתם". כלומר: ה"רעש" שעשו הצפרדעים הטריד את המצריים יותר מאשר עצם הילוכם;

שמזה מוכן גם בנוגע לעניננו, מכת ערוב, שזהו עיקר גדול בהמכה עד מאוד, ואין להתפלא אם כל המכה נקראת בשם "ערוב" על שם פרט זה של "ערבוביא" שגרם ל"רעש" עצום ונורא.

ומסיימים בטוב.

(חלק יא - וארא ב)

לעילוי נשמת
מרת הדרה עטרה
ב"ר דוד ומלכה ע"ה
מני

נלב"ע מוצש"ק פ' יתרו,
אור לח"י שבט ה'תשע"ד

*

תנצב"ה